

شورای سیاست گذاری حوزه های علمیه خواهران

مرکز مدیریت حوزه علمیه خواهران

معاونت پژوهش

استان مازندران، شهرستان بابل

مدرسه علمیه حضرت خدیجه (سلام الله علیها)

رشته

تفسیر و علوم قرآن

حکمت تقابل تحدیث نعمات الهی در سوره الرَّحْمَن

استاد راهنما

سرکار خانم دکتر فاطمه پورمهدی

نگارنده

زهرا پوررضا

۱۴۰۵

صلى الله عليه وسلم

سپاس و ستایش خدای جل و جلاله را که آثار قدرت او بر
چهره روز روشن، تابان است و انوار حکمت او در دل شب
تار، درفشان. آفریدگاری که خویشتن را به ما شناساند و در
های علم را بر ما گشود و عمری و فرصتی عطا فرمود تا بدان،
بنده ضعیف خویش را در طریق علم و معرفت بیازماید.
سپاس فقط از آن اوست که نعمت فزاینده عطا نمود و قدرت
حمد و سپاس.

نگارنده هرچند می‌داند که این وجیزه ارزش تقدیم به کسی را ندارد اما فقط از سر ادای احترام آن را به کسی تقدیم می‌کند که طریق حق را در «وصول» یافت نه «حصول»؛ و رفت به آن جا که هر سالکی را آرزوست:

تقدیمی کوچک در حد بضاعت خدمت:

و به پیشگاه پیامبر رحمت (صلی الله علیه و آله) و بی بی دوعالم،

فاطمه کوثر (سلام الله علیها) و مادر ساداتم

و محضر مطهر دوازده ستاره آسمان امامت و ولایت (علیهم

السلام)

وامام (ره) و همچنین روح بلند شهید آیت الله سید علی خامنه

ای و شهدای هشت سال دفاع مقدس، به خصوص شهدای تشنه

لب کانال کمیل.

تقدیر و تشکر

در ابتدا از استاد گرانقدرم سرکار خانم دکتر پورمهدی
و همچنین از دوست و مشاور و خواهر عزیزم سرکار خانم عباس
نژاد تشکر ویژه دارم.

و سپاس فراوان از همه ی کسانی که در این چند سال صبورانه مرا
درک و همراهی نمودند و حمایت خود را با دعای خیر به من
اثبات کردند.

و همچنین از صبر و همراهی همسر بزرگوایم کمال امتنان را دارم.
باشد که مورد توجه حضرت مولا عج قرار بگیرد.

چکیده

سوره الرَّحْمَن با آغاز نام خداوند به صفت رحمت، منظومه‌ای از نعمات الهی را در قالبی هنرمندانه، تقابلی و تکراری به تصویر می‌کشد. این سوره با محوریت رحمت الهی به ترسیم نعمت‌هایی می‌پردازد که هم زمینی‌اند و هم محسوس‌اند و هم معرفتی. مصادیق نعمات در سوره الرَّحْمَن، با دقتی بلاغی انتخاب شده‌اند تا هم جنبه مشترک میان جن و انس را پوشش دهند و هم ظرفیت‌های خاص هر یک را مخاطب قرار دهند. بدین جهت توانسته پیوندی زنده، هدفمند و چندلایه میان مصادیق نعمات و مخاطب برقرار سازد. این پیوند در عمق معناشناسی سوره جاری است. شایان ذکر است که نعمات الهی در سوره الرَّحْمَن که ساختار سوره را شکل می‌دهد، بر پایه شبکه‌ای از تقابل‌ها بنا شده است؛ در قالب انواعی چون سلب و ایجاب، تضاد، تضایف، عدم و ملکه و غیره. کارکرد این تقابل‌ها به عنوان یک «روش تربیتی» در ساختار سوره آشکار است. روشی که حقیقت را از طریق نسبت‌ها آشکار می‌سازد و مخاطب را از سطح مشاهده به سطح انتخاب می‌کشاند. این همان حکمت الهی در بهره‌گیری از تقابل‌هاست. به دیگر سخن یعنی تربیت انسان از طریق مواجهه با نسبت‌ها، نه از طریق گزارش‌های یک‌سویه. با توجه به این مهم، پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش تحقیق توصیفی و تحلیلی سعی نمود تا ابتدا نعمات الهی را در سوره الرَّحْمَن مورد بررسی قرار داده و چینش گزاره‌های تقابلی را مطالعه و تجزیه و تحلیل نماید. و در گام بعد کوشید تا به سوال اصلی تحقیق یعنی حکمت تقابل تحدیث نعمت‌های الهی در سوره الرَّحْمَن چیست؟ پاسخ دهد. نتایج بدست آمده نشان داد که تقابل در ساختار نعمات الهی در سوره الرَّحْمَن، پیوند رحمت و عدالت را نه در قالب گزاره‌های نظری، بلکه در قالب تجربه معنایی و تربیتی تشریح می‌سازد.

کلید واژه‌ها: حکمت، نعمت، تقابل، سوره الرَّحْمَن.

فهرست مطالب

مقدمه	۱
فصل اول: کلیات و مفاهیم	۳
گفتار اول: طرح تحقیق	۴
الف- تبیین مسئله	۵
ب- اهمیت و ضرورت تحقیق	۸
ج- پیشینه تحقیق	۸
د- سوال های تحقیق	۱۰
ه- فرضیه های اصلی تحقیق	۱۰
و- اهداف و فواید تحقیق	۱۰
ز- روش پژوهش	۱۱
ح- روش پردازش اطلاعات	۱۲
گفتار دوم: مفهوم شناسی	۱۳
الف- حکمت	۱۴
۱-معنای لغوی	۱۴
۲-تعریف اصطلاحی	۱۵
ب- تقابل	۱۷
۱-معنای لغوی	۱۷
۲-معنای اصطلاحی	۱۷
ج- تحدیث	۱۸
۱-معنای لغوی	۱۸
۲-معنای اصطلاحی	۱۹
د- نعمت	۲۱
۱-معنای لغوی	۲۱
۲-معنای اصطلاحی	۲۲
گفتار سوم: بیانات نظری تحقیق	۲۳
الف- انواع تقابل و ارکان آن	۲۴
ب- تقابل تصورات(مفاهیم یا مفردات)	۲۵

۱- سلب و ایجاب (تناقض)	۲۶
۲- تقابل تضایف	۲۹
۳- تقابل تضاد	۳۱
۴- عدم و ملکه	۳۳
ج- تقابل در تصدیقات یا قضایا	۳۶
۱- تداخل	۳۷
۲- تضاد در قضایا	۳۸
۳- داخل در تحت تضاد	۴۰
۴- تناقض	۴۱
د- جایگاه واژه «نعمت» در نظام مفهومی قرآن	۴۲
ه- سوره الرَّحْمَن	۴۵
۱- مشخصات عمومی سوره الرَّحْمَن	۴۶
۲- مضمون و اهداف کلی سوره الرَّحْمَن	۴۷
۳- ویژگی های بلاغی و ادبی سوره الرَّحْمَن	۴۹
فصل دوم : گونه‌شناسی نعمات الهی در سوره الرحمن و جلوه‌های آن	۵۲
گفتار اول : مبانی مفهومی نعمت در قرآن با تمرکز بر سوره الرحمن	۵۴
الف- جایگاه سوره الرَّحْمَن در منظومه‌ی سوره‌های نعمت‌محور	۵۵
۱- مقایسه اجمالی تحدیث نعمت در سوره الرَّحْمَن با سوره‌های نحل، نمل و بقره	۵۷
ب- نقش سوره الرَّحْمَن در تثبیت معنای قرآنی نعمت	۶۲
ج- پیوند میان مصادیق نعمات و مخاطب اعم از انسان و جن	۶۲
د- نحوه‌ی انتقال معنا از توصیف به تذکر و از تذکر به تصدیق	۶۶
گفتار دوم : طبقه‌بندی نعمات الهی در سوره الرحمن (نظام گونه‌شناسی)	۷۳
الف- تحلیل « سطح وجودی» در گونه‌شناسی نعمات در سوره الرَّحْمَن	۷۵
۱- ساحت تکوین و آفرینش در سطح وجودی	۷۶
۲- سیر تربیتی سوره الرَّحْمَن در سطح وجودی	۸۳
ب- تحلیل نعمت در سوره الرَّحْمَن از منظر نوع ادراک مخاطب	۸۶
۱- نقش حواس پنجگانه در نوع ادراک مخاطب از نعمت	۸۸
۲- تأثیر هدایت در نوع ادراک مخاطب از نعمت	۹۱
ج- تحلیل نعمت در سوره الرَّحْمَن بر اساس کارکرد تربیتی	۹۴
۱- نعمت های بیدارگر	۹۵
۲- نعمت های آزمون گر	۹۹
۳- نعمت های پاداش گر	۱۰۳

د- تحلیل نعمت در سوره الرَّحْمَن بر اساس نسبت مخاطب	۱۰۷
۱-مخاطب عام اعم از انس و جن	۱۰۸
ه- تحلیل نعمت در سوره الرَّحْمَن بر اساس جهت گیری زمانی	۱۱۵
۱-نعمت های حال محور و تجربه پذیر	۱۱۶
۲-نعمت های آینده محور	۱۱۸
گفتار سوم: روش های تجلّی نعمات در سوره الرَّحْمَن	۱۲۳
الف- تجلّی حسی نعمات الهی در سوره الرَّحْمَن	۱۲۵
ب- بلاغت تکرار در تجلّی نعمات الهی در سوره الرَّحْمَن	۱۲۷
ج- بلاغت موسیقایی و آوایی در تجلّی نعمات الهی در سوره الرَّحْمَن	۱۳۱
د- تجلّی نعمات الهی از مسیر خطاب مستقیم در سوره الرَّحْمَن	۱۳۳
فصل سوم: تحلیل تقابلی نعمات الهی در سوره الرَّحْمَن و حکمت نهفته در آن	۱۳۷
گفتار اول: استخراج و تحلیل تقابل نعمات الهی در سوره الرَّحْمَن	۱۳۹
الف- جایگاه تقابل در قرآن و اهمیت ویژه آن در سوره الرَّحْمَن	۱۴۰
ب- تقابل تصوّرات	۱۴۱
۱- تقابل سلب و ایجاب (تناقض) در سوره الرَّحْمَن	۱۴۲
۲- تقابل تضایف در سوره الرَّحْمَن	۱۴۴
۲-تقابل تضاد در سوره الرَّحْمَن	۱۴۸
۳- تقابل عدم و ملکه در سوره الرَّحْمَن	۱۵۲
ج- تقابل قضایا	۱۵۵
۱-تقابل تداخل در سوره الرَّحْمَن	۱۵۵
۲-تقابل متضادان در سوره الرَّحْمَن	۱۵۹
۳-تقابل متناقضتان در سوره الرَّحْمَن	۱۶۵
گفتار دوم: حکمت و آثار تربیتی تقابلِ نعمات الهی در سوره الرَّحْمَن	۱۶۹
الف- فلسفه و حکمت الهی در به کارگیری انواع تقابل ها در سوره الرَّحْمَن	۱۷۱
ب- پیوند میان رحمت و عدالت در نظام تقابلی سوره الرَّحْمَن	۱۷۵
ج- آثار معرفتیِ تقابل های سوره الرَّحْمَن	۱۷۸
د- آثار تربیتیِ تقابل های سوره الرَّحْمَن	۱۸۲
نتیجه گیری	۱۸۸
منابع و مأخذ	۱۹۲

مقدمه

سوره الرَّحْمَن، یکی از سوره‌های مکی قرآن کریم، از حیث محتوا و ساختار بیانی، جایگاهی ممتاز در میان متون وحیانی دارد. این سوره با نام الهی «الرَّحْمَن» آغاز می‌شود؛ نامی که خود حامل بار معنایی گسترده‌ای از رحمت عام الهی است و زمینه‌ی ورود به جهانی سرشار از نعمت، تعلیم، و تدبیر را فراهم می‌سازد. در این سوره، خداوند متعال با بیانی موزون و آهنگین، نعمت‌های گوناگون خود را برمی‌شمارد؛ از نعمت‌های مادی چون آفرینش انسان، جن، خورشید، ماه، درختان، میوه‌ها، چشمه‌ها و بهشت، تا نعمت‌های معنوی چون تعلیم قرآن، بیان، عدالت، و امکان شکرگزاری. این گستره‌ی متنوع از نعمت‌ها، نه تنها نشان‌دهنده‌ی فراگیری رحمت الهی است، بلکه مخاطب را به تأملی ژرف در باب جایگاه انسان در نظام هستی و نسبت او با خالق خویش فرا می‌خواند.

ویژگی برجسته سوره الرَّحْمَن، تکرار آیه‌ی «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ» است که پس از هر نعمت یا هشدار، به عنوان ترجیع‌بند تکرار می‌شود. این تکرار، صرفاً جنبه بلاغی ندارد، بلکه کارکردی تربیتی و معرفتی دارد؛ چرا که با هر بار تکرار، مخاطب را به بازاندیشی در نعمت‌های یادشده و سنجش نسبت خود با آن‌ها دعوت می‌کند. در این میان، نکته‌ای که کمتر مورد توجه قرار گرفته، نحوه‌ی چینش و بیان این نعمت‌ها در قالب ساختارهای تقابلی است؛ ساختارهایی که در آن، نعمت‌ها در کنار هشدارها، رحمت در کنار عذاب، و تعلیم در کنار ناتوانی قرار می‌گیرند. این تقابل‌ها، نه تنها تضادهای ظاهری را برجسته می‌کنند، بلکه به گونه‌ای حکیمانه، مخاطب را به درک عمیق‌تری از حقیقت نعمت، عدالت، و قدرت الهی رهنمون می‌سازند.

در این راستا، مفهوم «تقابل» به عنوان یکی از مفاهیم کلیدی در منطق و فلسفه اسلامی، نقش محوری در تحلیل ساختار سوره الرَّحْمَن ایفا می‌کند. تقابل به معنای عام، وصف طبایع اشیاء متباین، و به معنای خاص، وصف دو شیء است که به طور بالفعل در یک موضوع قابل جمع نیستند، اما جمع آن دو بالقوه ممکن است. این مفهوم، در دو سطح «تقابل تصورات» و «تقابل قضایا» بررسی می‌شود. در سطح تصورات، اقسامی چون تناقض تضاد، تضایف و عدم و ملکه مطرح‌اند؛ و در سطح قضایا، نسبت‌هایی چون تداخل، تناقض، متضادتان و داخل تحت تضاد مورد توجه قرار می‌گیرند. سوره الرَّحْمَن، با بهره‌گیری از این ساختارها، مفاهیم بنیادینی چون رحمت، عدالت، قدرت و شکرگزاری را در قالب تقابل‌هایی هدفمند به تصویر می‌کشد.

هستی، تصادفی نیست. هر امکانی بر اساس مصلحت و منطقی به ساختار وجود راه یافته است. قرآن گاهی با تصویرسازی حسی، گاهی با توزیع زمانی میان نعمت‌های حال و آینده و گاهی با خطاب مستقیم به جن و انس، نعمت‌ها را در برابر چشم و دل مخاطب قرار می‌دهد. این تجلی‌ها ایستا نیستند، در حقیقت فرآیندی تربیتی‌اند که مخاطب را از مشاهده کننده صرف، به کنش‌گری فعال بدل می‌سازد. تکرار آیه محوری «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ» پس [ای انس و جن!] کدامیک از نعمت‌های پروردگارتان را انکار می‌کنید؟» نیز همین نقش را بر عهده دارد. مخاطب را از شنیدن صرف به یک پاسخ‌گوی فعال تبدیل می‌نماید، چرا که او را در برابر انتخابی بنیادین قرار می‌دهد: تصدیق یا تکذیب نعمات الهی. آیه ای که ۳۱ بار در سوره الرحمن تکرار شده، و هر بار این اقرار را نسبت به مخاطب می‌گیرد و مخاطب فعالانه در پی پاسخ به آن بر می‌آید.

با در نظر گرفتن این مهم می‌توان بیان داشت که بنیادی‌ترین سازوکارهای تربیتی نعمت از مسیر تقابل می‌گذرد. در این بخش، پژوهش از تحلیل درون‌متنی صرف فاصله می‌گیرد و به سراغ این مهم می‌رود که مفسران و حکیمان چگونه این تقابل‌ها را فهمیده‌اند، چه نسبتی میان آن‌ها برقرار نموده‌اند و چگونه این چندلایگی معنایی را در چارچوب جهان‌بینی نعمات الهی در سوره تبیین نموده‌اند. بنابراین، حکمت در این پژوهش، ناظر به تدبیر الهی در بیان نعمات از طریق تقابل‌هایی است که مخاطب را به تأمل، شکر و بازگشت معرفتی فرا می‌خوانند. در این خصوص، مطالعه حاضر با رویکردی تحلیلی و لایه‌مند، هشت نوع تقابل را در دو سطح مفردات و قضایا استخراج نمود: تناقض، تضایف، تضاد و عدم و ملکه در سطح مفاهیم؛ و تداخل، متضادات، داخل در تحت تضاد و متناقضتان در سطح گزاره‌ها. تحلیل آیات سوره الرحمن در قالب تقابل‌های یاد شده، نمایان ساخت که سوره الرحمن جهان را در قالب شبکه‌ای از نسبت‌ها ترسیم می‌نماید. شبکه‌ای که در آن هیچ کدام از معانی به‌تنهایی قابل فهم نیست و هر حقیقت در پرتو ضد یا نقیض خود جلوه می‌یابد. ساختار سوره، ساختاری تقابلی است؛ تقابل در این بخش به معنای نزاع نیست، در حقیقت به معنای آشکارسازی حقیقت از طریق دو سوی معناست در قالب تقابلی خویش.

شایان ذکر است که آیه محوری «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ»، که پس از هر نعمت تکرار می‌شود، نقطه آغاز این تقابل‌هاست. این آیه با ساختار پرسشی، مخاطب را از حالت شنونده منفعل به حالت پاسخ‌گو و موضع‌دار تبدیل می‌سازد. پرسش در اینجا صرفاً در جهت تأکید نیست، بلکه برای برانگیختن انتخاب، طراحی شده است. انتخابی که در آن، مخاطب باید نسبت خود را با نعمت روشن سازد. این روشن‌سازی، از آن‌رو تربیتی‌ست که مخاطب، از طریق آن، به بازاندیشی در جایگاه خود در برابر ربوبیت الهی فراخوانده

می‌شود. بدین جهت تقابل در سوره الرَّحْمَن ابزاری برای بیداری عقل و تهذیب دل هستند. هر نوع تقابل، بخشی از حکمت الهی را آشکار می‌سازد و با در نظر گرفتن این مهم مشخص شد که در این چشم‌انداز، رحمت و عدالت دو مسیر جداگانه نیستند و دو چهره از یک حقیقت‌اند. رحمت، امکان می‌آفریند و آگاهی می‌بخشد و عدالت، نتیجه را رقم می‌زند و جایگاه هر چیز را در نظام هستی تعیین می‌کند.

در نهایت می‌توان گفت که سوره الرَّحْمَن، انسان را از راه تقابل‌ها به چهار مسیر اساسی فرا می‌خواند: شکر، بازگشت، انتخاب وجودی و ساختن خویشتن خویش. این مفهوم را می‌توان این گونه شرح داد که اولاً) شکر زمانی معنا می‌یابد که نعمت در کنار امکان تکذیب قرار گیرد، ثانیاً) بازگشت زمانی رخ می‌دهد که دو تصویر ناسازگار از سرنوشت پیش روی انسان باشد؛ ثالثاً) انتخاب وجودی زمانی شکل می‌گیرد که تقابل‌های متناقض او را به تصمیمی بنیادین برسانند؛ رابعاً) ساختن خویشتن زمانی آغاز می‌شود که مراتب نعمت با مراتب مسئولیت در کنار هم قرار گیرند و معنا یابند. با در نظر گرفتن این نکته می‌توان بیان نمود که تربیت در این سوره از راه مواجهه شکل می‌گیرد. مواجهه بدان معنا که در سوره الرَّحْمَن، مخاطب با حقیقتی که در دو سوی معنا آشکار می‌شود رو برو می‌گردد و او را در میان این دو سو، به سوی حقیقت راهبری می‌نماید.

سرانجام آن که پژوهش حاضر روشن ساخت که «تحدیث نعمت» در سوره الرَّحْمَن تنها بیان نعمت‌ها نیست، بیان نعمت‌ها در دل تقابل‌هاست. سوره الرَّحْمَن، مدرسه‌ای است که در آن معنا از طریق تقابل‌ها ساخته و پرداخته می‌شود. به عبارت دیگر، زمانی که به نعمات الهی به شکل یک عادت روزمره نگریسته نشود، سطح آگاهی نیز به همان نسبت گسترش می‌یابد. نتیجه نهایی این پژوهش حاضر این مطلب است که حکمت تقابل در سوره الرحمن، حکمت بیداری است. بیداری نسبت به تمام ارکان هستی اعم از مقام ربوبیت، سرنوشت، مسئولیت و غیره. این سوره، انسان و جن را در برابر آینه‌ای از نعمت و تکذیب، بقا و فنا، قدرت و ناتوانی و بهشت و جهنم و رحمت و هشدار قرار می‌دهد تا در میان این دوگانه‌ها، راه خویش را بیابند و حقیقت ربِّ رحمان را دریابند.

پیشنهادهات

با در نظر گرفتن بیان مسئله و نیز ارزیابی ها، بررسی ها و تحلیل های صورت پذیرفته در مطالعه کنونی، موارد ذیل به عنوان توصیه هایی به جهت انجام تحقیقات آتی در مورد موضوع پایان نامه حاضر به پژوهشگران محترم ارائه می گردد:

۱. پیشنهاد می شود که پژوهشگران آتی مطالعه تطبیقی میان سوره های قرآن در باب نعمت شناسی را انجام و آثار تربیتی آن را مورد تحلیل قرار دهند.
۲. پیشنهاد می شود که پژوهشگران آتی بتوانند پژوهشی بر مبنای روش تفسیری به منظور هستی شناسی نعمت در سوره الرحمن انجام دهند.
۳. پیشنهاد می شود که پژوهشگران آتی از سوره هایی مانند بقره و ملک جهت ارزیابی تقابل منطقی در سوره های مزبور بهره مند شوند.

منابع و مأخذ

➤ قرآن کریم، ترجمه: شیخ حسین انصاریان، چاپ اول، تهران، انتشارات صبا، ۱۳۹۶.

الف) کُتب

۱) کتاب فارسی

۱. ابراهیمی دینانی، غلام حسین، قواعد کلی فلسفی در فلسفه اسلامی، ۳ جلد، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۰.
۲. ابن سینا، الإشارات و التنبيهات، ۲ جلد، ترجمه حسن ملکشاهی، تهران، انتشارات سروش، ۱۴۰۰.
۳. ابن فارس، احمد بن فارس و هارون، عبد السلام محمد، معجم مقاییس اللغة، ۶ ج، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، حوزه علمیه قم. مرکز انتشارات، ۱۳۶۳.
۴. الأردکانی، محمد علی، تحفه الأولیاء (ترجمه اصول کافی)، قم، نشر اسوه، ۱۳۷۵.
۵. الرازی، ابوالفتح، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، مصحح: یاحقی، محمدجعفر، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۷۶.
۶. اقبال، ابراهیم، فرهنگ‌نامه علوم قرآن (علوم و تألیفات)، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، تهران، شرکت چاپ و نشر بین‌الملل، ۱۳۸۵.
۷. امامی، عبدالنبی، فرهنگ قرآن: تبیین اصطلاحات قرآن از منظر تفسیر و روایات، قم، نشر مطبوعات دینی، ۱۳۸۹.
۸. ایروانی، محمود، خداپناهی، محمدکریم، روان‌شناسی احساس و ادراک، چاپ یازدهم، تهران، سمت، ۱۳۸۱.
۹. بهمنیاربن مرزبان، التحصیل، به کوشش مرتضی مطهری، تهران، انتشارات دانشگاه تهران ۱۳۷۵.
۱۰. تقی‌زاده اکبری، علی، جهاد در آئینه قرآن، ۲ جلد، قم، انتشارات زمزم هدایت، ۱۳۸۶.
۱۱. جعفری، محمد تقی، تفسیر و نقد و تحلیل مثنوی جلال الدین محمد مولوی، تهران، انتشارات اسلامی، ۱۳۹۶.
۱۲. حداد عادل، غلامعلی و بنیاد دائرةالمعارف اسلامی، دانشنامه جهان اسلام، ۳۲ جلد، تهران، انتشارات بنیاد دائرةالمعارف اسلامی، ۱۳۷۵.
۱۳. حسینی همدانی، محمد و کلینی، محمد بن یعقوب، درخشان پرتوی از اصول کافی. ۶ ج. قم، ناشرسید محمد الحسینی الهمدانی النجفی (مؤلف)، ۱۳۶۴.
۱۴. حمیم، سلیمان، فرهنگ معاصر انگلیسی-فارسی، چاپ بیست و یکم، تهران، فرهنگ معاصر، ۱۳۸۵.
۱۵. خرمشاهی، بهاء‌الدین، دانشنامه‌ی قرآن و قرآن‌پژوهی، تهران، دوستان [و] ناهید، ۱۳۷۷.
۱۶. خمینی، روح الله، الطلب و الاراده، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۹.
۱۷. خوانساری، محمد، فرهنگ اصطلاحات منطقی. چ ۲، تهران، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۶.

۱۸. دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه دهخدا، مصححین: شهیدی، جعفر و معین، محمد و گروهی از نویسندگان، تهران، انتشارات روزنه، ۱۳۷۳.
۱۹. راوندی، قطب الدین، جلوه‌های اعجاز معصومین، چاپ دوم، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۸.
۲۰. ربانی گلپایگانی، علی، عقاید استدلالی (ترجمه و شرح محاضرات فی الالهیات)، تهران، انتشارات نصایح، ۱۳۸۱.
۲۱. زبیدی، مرتضی، تاج العروس من جواهر القاموس، بیروت، انتشارات دارالفکر، ۱۳۷۳ ش.
۲۲. سبحانی، شیخ جعفر، منشور جاوید، ۱۴ جلد، قم، انتشارات مؤسسه امام صادق (علیه السلام)، ۱۳۹۰.
۲۳. شریعتمداری، جعفر، شرح و تفسیر لغات قرآن بر اساس تفسیر نمونه، ۴ جلد، مشهد، انتشارات بنیاد پژوهش‌های اسلامی، آستان قدس رضوی، ۱۳۸۷.
۲۴. شیخ بهایی، منهاج النجاح فی ترجمه مفتاح الفلاح، ترجمه بسطامی، علی بن طیفور، چاپ ششم، تهران، نشر حکمت، ۱۳۸۴.
۲۵. الشیخ الصدوق، خصال شیخ صدوق، مترجم: جعفری، یعقوب، ۲ جلد، قم، انتشارات نسیم کوثر، ۱۳۸۲.
۲۶. صلیبا، جمیل، فرهنگ فلسفی، مترجم: منوچهر صانعی دره‌بیدی، تهران، انتشارات حکمت، ۱۳۹۳.
۲۷. طباطبایی، جواد و حاج منوچهری، فرامرز و امامی، علی‌اشرف، دائرة المعارف بزرگ اسلامی: حکمت، سری چاپ سوم، تهران، انتشارات دایرةالمعارف بزرگ اسلامی ۱۳۹۸.
۲۸. طباطبایی، محمدحسین، ترجمه تفسیر المیزان، مترجم: موسوی، محمد باقر، ۲۰ جلد، قم، انتشارات دفتر اسلامی، ۱۳۷۸.
۲۹.، نهائیه الحکمه، شارح و مترجم: علی شیروانی، قم، ناشر مؤسسه امام خمینی، ۱۳۸۷.
۳۰. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن، مترجم: بیستونی، محمد، ۲۷ جلد، تهران، انتشارات فراهانی، ۱۳۵۰-۱۳۶۳.
۳۱. طوسی، محمدبن محمد نصیرالدین، کتاب اساس الاقتباس، تهران، چاپ مدرس رضوی، ۱۳۶۱.
۳۲. علوی مقدم، محمد، در قلمرو بلاغت: مجموعه‌ای از مقاله‌ها، پژوهش‌ها، نقدها و بحث‌های بلاغی و تفسیری، ۲ جلد، چاپ اول، مشهد، ناشر: آستان قدس رضوی، موسسه چاپ و انتشارات، ۱۳۷۲.
۳۳. عمید، حسن، فرهنگ عمید، ۲ ج، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۴.
۳۴.، فرهنگ فارسی به فارسی، تهران، انتشارات سحرخیزان، ۱۳۸۹.
۳۵. فراهیدی، خلیل بن احمد، آل‌عصفور، محسن، العین، ۹ ج، قم، انتشارات هجرت، ۱۳۶۷.
۳۶. قرائتی، محسن، درس‌هایی از قرآن، قابل دسترس در کتابخانه مدرسه فقاہت، ۱۳۷۰.
۳۷. قرشی، سید علی‌اکبر، تفسیر احسن‌الحديث، چاپ اول، قم، دفتر نشر نوید اسلام، ۱۳۹۱.
۳۸.، قاموس قرآن، چاپ ششم، تهران، انتشارات دارالکتب الإسلامیة، ۱۳۷۱.
۳۹. قمی، عباس، فیض‌القدير فیما يتعلق بحديث الغدير، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۶.

۴۰. کاشانی، فتح‌الله بن شکرالله، تفسیر کبیر منهج الصادقین فی إلزام المخالفین، تهران، کتابفروشی و چاپخانه محمدحسن علمی، ۱۳۳۶.
۴۱. مجلسی، محمد باقر، آسمان و جهان (ترجمه کتاب السماء و العالم بحار الأنوار جلد ۱۴)، چاپ اول، تهران، انتشارات اسلامی، ۱۳۵۱.
۴۲. محسنی، شیخ محمد آصف، افق اعلی، ۳ جلد، کابل، انتشارات رسالات. مرکز حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی محسنی (مدظله العالی)، ۱۳۹۶.
۴۳. مقالات در تحلیل دانستنی‌های علمی، مشهد، انتشارات فیروزیان، بی تاریخ.
۴۴. محمدی ری‌شهری، محمد، مناظره و گفتگو در اسلام، قم، انتشارات مؤسسه علمی فرهنگی دار الحدیث، ۱۳۸۳.
۴۵. المدرسی، سید محمدتقی، تفسیر هدایت، چاپ اول، آستان قدس رضوی، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۷۷.
۴۶. ایمان زیربنای شریعت، قم، انتشارات محبین، ۱۳۸۳.
۴۷. مصاحب، غلامحسین، دایرةالمعارف فارسی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۰.
۴۸. مصباح یزدی، محمد تقی، پنجاهای امام صادق (علیه السلام) برای رهجویان صادق، چاپ ششم، قم، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۹۶.
۴۹. پنجاهای الهی، قم، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۸۵.
۵۰. رستگاران، تدوین: نادری‌قمی، محمد مهدی، چاپ اول، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۸۷.
۵۱. شرح الهیات شفا: تقریرات درس استاد محمدتقی مصباح یزدی، چاپ اول، تهران، انتشارات مؤسسه امام خمینی (ره)، ۱۳۹۶.
۵۲. مطهری، مرتضی، آشنایی با قرآن، ۱۴ جلد، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۸۹.
۵۳. درس‌های الهیات شفا، ۲ ج. تهران، انتشارات صدرا، ۱۴۰۱.
۵۴. شرح منظومه. تهران، انتشارات صدرا، ۱۴۰۲.
۵۵. مجموعه آثار استاد شهید مطهری، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۷۶.
۵۶. مظفر، محمدرضا و شیروانی، علی، المنطق، ۱ ج، قم، انتشارات دارالعلم، ۱۳۸۲.
۵۷. معرفت، محمد هادی، علوم قرآنی، قم، مؤسسه فرهنگی انتشاراتی التمهید، ۱۳۸۱.
۵۸. قرآن و فرهنگ زمانه، قم، مؤسسه فرهنگی انتشاراتی التمهید، ۱۳۹۰.
۵۹. مکارم شیرازی، ناصر، پیام امام امیرالمؤمنین (ع)، نوبت چاپ اول، تهران، دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۸۶.
۶۰. تفسیر نمونه: تفسیر و بررسی تازه‌ای درباره قرآن مجید با در نظر گرفتن نیازها، خواست‌ها، پرسش‌ها، مکتب‌ها و مسائل روز، تهران، دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۷۴.
۶۱. اخلاق اسلامی در نهج البلاغه (خطبه متقین)، ۲ جلد، قم، انتشارات نسل جوان، ۱۳۸۵.
۶۲. مثالهای زیبای قرآن، ۲ جلد، قم، انتشارات نسل جوان، ۱۳۸۲.

۶۳. موسوی‌بجنوردی، محمدکاظم، دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، چاپ اول، تهران، انتشارات دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۷۹.

۶۴. موسوی اردبیلی، سید عبدالکریم، در پرتو وحی، ۲ جلد، قم، انتشارات دانشگاه شیخ مفید، ۱۳۸۸.

۶۵. میر عظیمی، سید حمید رضا، تشریع و تبیین دین در قرآن و سنت، تهران، نشر خانه تاریخ و تصویر ابریشمی، ۱۳۹۲.

۶۶. نراقی، ملامحمد مهدی، علم اخلاق اسلامی (ترجمه جامع السعادات)، ترجمه: سید جلال‌الدین مجتبی، ج ۴، تهران، انتشارات حکمت، ۱۳۷۷.

۶۷. نصیری، علی، معرفت قرآنی (انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی): کنگره بزرگداشت آیت الله معرفت (۱۳۸۷)، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، سازمان انتشارات، ۱۳۸۷.

(۲) کتاب عربی

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، ۱۵ ج، بیروت، لبنان، دارالفکر، بی تا.
۲. ابوطالب، مکی، قوت القلوب، چاپ اول، بیروت، ناشر دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۷ ه.ق.
۳. الطبری، ابن جریر، تفسیر الطبری جامع البیان به تحقیق محمود شاکر، ۱۶ جلد، قاهره، مکتبه ابن تیمیه، بدون تاریخ.
۴. المصطفوی، حسن، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، مرکز نشر آثار العلامة المصطفوی، ۱۳۶۸.
۵. الموسوی السبزواری، السید عبد الأعلى، مواهب الرحمن فی تفسیر القرآن، ۱۱ ج. قم، انتشارات مکتب سماحه آیه الله العظمی السید السبزواری، ۱۴۱۴ ه.ق.
۶. ارسطو، منطق، به کوشش عبدالرحمن بدوی، بیروت، دارالقلم، ۱۹۸۰ م.
۷. جوهری، اسماعیل بن حماد، الصحاح: تاج اللغة و صحاح العربیه، ۷ ج، بیروت، انتشارات دار العلم للملایین، ۱۴۰۴ ه.ق.
۸. راغب اصفهانی، حسین بن محمد و داوودی، صفوان عدنان، مفردات ألفاظ القرآن ۱ ج، بیروت - لبنان، انتشارات دار الشامیه، ۱۴۱۲/۱۹۹۲.
۹. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، بیروت، دارالعلم، ۱۴۱۲ ق.
۱۰. مصطفی، ابراهیم و نجار، محمدعلی و زیات، احمد حسن و عبدالقادر، حامد، المعجم الوسیط، ۲ ج، استانبول - ترکیه، انتشارات دارالدعوة، ۱۳۶۸.

(ب) پایان نامه

۱. حاتمی، فریده، تفسیر ساختاری سوره الرحمن، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۶.
۲. دلایلی، نسرین، تأملی بر پیوند آیات در سوره الرحمن، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، ۱۳۹۵.
۳. سیاحی، فاطمه، تفسیر ساختاری سوره های الرحمن و الواقعه، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور مرکز اهواز، ۱۳۹۶.

۴. موسوی، ساجده، زیباشناسی و تصویرآفرینی در سوره الرحمن، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه قرآن و حدیث، ۱۳۹۴.

۵. یاقوتی، سپیده، تعاملات زیبایی‌شناسی و تصویرگری هنری قرآن با تکیه بر آیات منتخب سوره الرحمن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه الزهراء، ۱۳۹۱.

ج) مقاله

۱. ابراهیم‌پور لیالستانی، حسین، مبانی مجازات در آیینہ برخی باورهای دینی و کیفرهای شرعی، ماهنامه معرفت، شماره ۱۲۵، اردیبهشت ۱۳۸۷.

۲. احسانی، محمد، زبان قرآن و تعلیم و تربیت، ماهنامه معرفت، شماره ۱۳۰، ۱۳۸۷.

۳. آقازاده، سید ابراهیم، مفهوم «ادراک» در فلسفه اسلامی، مجله پژوهش‌های فلسفی، دوره ۱۹، شماره ۵۰، ۱۴۰۴.

۴. بلند، حسن، شاطریان محمدی، فاطمه، بازسازی مقیاس یکپارچه هوش معنوی: اعتباریابی، رواسازی، بررسی ساختار عاملی و ...، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۲.

۵. بهرامی، محمد، علم و دین از منظر علامه طباطبائی، فصلنامه پژوهش‌های قرآنی، دوره دوم، شماره ۱۰، ۱۳۷۵.

۶. حسامی، فاضل، قرآن و جامعه‌پذیری، ماهنامه معرفت، شماره ۱۴۶، بهمن ۱۳۸۸.

۷. حق پناه، رضا، اصلاحات از منظر قرآن کریم، اندیشه حوزه، شماره ۲۸، ۱۳۸۰.

۸. خادمی، عین الله، حامدی، مرتضی، «رابطه تجرّد خیال با لذایذ و آلام اخروی در حکمت صدرایی»، فصلنامه علمی-پژوهشی اندیشه نوین دینی، سال هشتم، شماره ۳۱، زمستان ۱۳۹۱.

۹. خانی، حسین، نایینی، هادی، روش تربیتی یادآوری نعمت‌ها، ماهنامه معرفت، شماره ۱۳۰، ۱۳۸۷.

۱۰. خرقانی، حسن، جستاری در تکراربندهای قرآنی، دو فصلنامه قرآن شناخت، سال پنجم، شماره ۹، بهار و تابستان ۱۳۹۱.

۱۱. خسروی، عباس، همبستگی حکمة الاشراق و حکمة المتعالیة، نشریه حوزه، شماره ۹۲، ۱۳۷۸.

۱۲. ذوالفقاری، حسن، تقارن‌ها و تناسب‌ها در گلستان سعدی. پژوهش‌های ادب عرفانی، دوره ۱، شماره ۴، ۱۳۸۶.

۱۳. ربانی، محمدحسن، گونه‌های تأکید در قرآن، فصلنامه پژوهش‌های قرآنی، شماره ۳۶، ۱۳۸۲.

۱۴. رضا، هوشیار، نشانه‌ای از اعجاز علمی قرآن، فصلنامه پژوهش‌های قرآنی، دوره ششم، شماره ۲۴، ۱۳۷۹.

۱۵. رضایی، محمدعلی، بازی‌های زبانی، کارآمدترین سلاح در جنگ روانی، دو هفته نامه پگاه حوزه، شماره ۱۵۹، ۱۳۷۶.

۱۶. رنجبر، جواد، منصوری رضی، زینب، سبک شناسی آوایی و بلاغی زیارت جامعه کبیره، فصلنامه فرهنگ و سیره اهل بیت (علیهم السلام)، دوره دوم، شماره ۷، ۱۴۰۲.

۱۷. زاده‌وش، احمد، گزیده‌ای از پژوهش‌های ارسالی شماره ۷۰ موضوع پژوهش ۲، فصلنامه معارف اسلامی، شماره ۷۶، ۱۳۸۸.

۱۸. سبحانی نیا، محمد، راه و رسم زندگی، فصلنامه معارف اسلامی، شماره ۸۰، ۱۳۸۹.
۱۹. میر باقری، سید محمدمهدی، نظریه فرآیندی بودن وضع و تأثیر آن در علم اصول، فصلنامه نقد و نظر، دوره ۱۰، شماره ۳۹، ۱۳۸۴.
۲۰. سیمکانی، رحیم دهقان، نگاهی انتقادی به مبانی تفکر اخلاقی سارتر، شماره دوم، سال ۱۳۹۱.
۲۱. شرف الدین، سیدحسین، فرایند ارزیابی پایگاه های اجتماعی، ماهنامه معرفت، شماره ۲۱، ۱۳۷۶.
۲۲. صادقی، رضا، درباره اصل امتناع تناقض، فصلنامه معرفت فلسفی، مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره)، سال هشتم، شماره ۸، تابستان ۱۳۸۴.
۲۳. صالحی، سید عباس، تربیت اندیشی قرآنی، فصلنامه پژوهش های قرآنی، دوره پانزدهم، شماره ۵۹، ۱۳۸۸.
۲۴. پرسشها و پژوهشهای بایسته در زمینه فلسفه و کلام: ایمان، فصلنامه پژوهش های قرآنی، شماره ۱۲، ۱۳۷۶.
۲۵. صدر، سید موسی، شیوه های تبلیغی و بایسته های اصلاحی، پگاه حوزه، شماره ۱۱۲، ۱۳۸۲.
۲۶. طیب زاده، امید، وزن هجایی (ایقاعی) در زبان فارسی، زبان و زبان شناسی، دوره هفدهم، شماره ۹، ۱۴۰۰.
۲۷. قاسمی، علی محمد، حیات برزخی از منظر حکمت متعالیه، قرآن و سنت، فصلنامه معرفت فلسفی، سال پنجم، شماره ۴، تابستان ۱۳۸۷.
۲۸. قربانی، رحیم، « تهذیب نفس، تبیین و نقد تأثیر آن بر معرفت در حکمت متعالیه»، فصلنامه معرفت فلسفی، مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره)، سال پنجم، شماره ۱، پاییز ۱۳۸۶.
۲۹. محدثی، جواد، نعمت شناسی، فصلنامه معارف اسلامی، شماره ۸۰، ۱۳۸۹.
۳۰. محمدیانی، داوود، رویکردی تطبیقی به وجود شناسی در فلسفه هایدگر و ملاصدرا، مجله پژوهش های فلسفی-کلامی، شماره ۲۲ و ۲۳، ۱۳۸۳.
۳۱. مدرّسی طباطبایی یزدی، سید محمدرضا، بیانات آیت الله سید محمدرضا مدرّسی طباطبایی یزدی دامت برکاته در ماه مبارک رمضان ۱۴۴۱: جلسه بیست و هفتم، قم، وب سایت موسسه پرتو ثقلین، ۱۳۹۹.
۳۲. مصباح یزدی، علّامه محمدتقی، پیشگامان مسیر قرب الهی، ماهنامه معرفت، سال بیست و یکم، شماره ۱۷۳، اردیبهشت ۱۳۹۱.
۳۳. گزیده ای از سخنان حضرت آیت الله مصباح یزدی (دامت برکاته) در دفتر مقام معظم رهبری است که در شرح دعای وداع با ماه رمضان در تاریخ ۱۳۹۴: جلسه دهم؛ رحمت معنوی، پایگاه اطلاع رسانی حضرت آیت الله مصباح یزدی، ۱۳۹۴.
۳۴. تفسیر قرآن کریم؛ سوره بقره، دو فصلنامه قرآن شناخت، سال چهارم، شماره اول، پیاپی ۷، بهار و تابستان ۱۳۹۰.
۳۵. مهدی، سلطانی رنایی، درآمدی بر ابعاد اعجازی و زیباشناختی نظامهنگ قرآن، فصلنامه پژوهش های قرآنی، شماره ۴۵، ۱۳۸۵.

۳۶. میر باقری، سید محمدمهدی، نظریه فرآیندی بودن وضع و تأثیر آن در علم اصول، فصلنامه نقد و نظر، شماره ۳۹، ۱۳۸۳.
۳۷. نظری، علی و لطفی، افتخار، سوره مبارکه الرحمن از منظر سبک‌شناسی، دومین همایش ملی اعجاز قرآن، بهمن‌ماه ۱۳۹۲.
۳۸. نوربخش، سیما، دائرة المعارف بزرگ اسلامی: تقابل، سری چاپ سوم، تهران، انتشارات دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۹۸.
۳۹. نوری، نازنین، پیری، موسی، موسیقی درونی در غزلیات وصال شیرازی، مجله فنون ادبی، سال نهم، شماره سوم، ۱۳۹۶.
۴۰. هاشمی، سید حسین، چیستی و اهداف تربیت، فصلنامه پژوهش‌های قرآنی، دوره ۱۵، شماره ۵۹، ۱۳۸۸.
۴۱. هدایتی، محمد و شمالی، محمدعلی، جستاری در عقل نظری و عقل عملی، فصلنامه معرفت فلسفی، مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره)، سال ششم، شماره ۳، بهار ۱۳۸۸.
۴۲. هزاوه ای، سید مرتضی، اصلاح و انقلاب در آموزه‌های قرآنی، فصلنامه علوم سیاسی، شماره ۱۵، ۱۳۸۸.

English Refrences

1. Lucas, Stephen, The Art of Public Speaking. Boston: McGraw-Hill Education, 2015.
2. Salojärvi, V., & Jensen, R. B. Active agency, access and power. Media, War & Conflict, 14(3), 2021.
3. Sumani, Kartikasari D. Lexical cohesion used in “National Column” of the Jakarta Post. New Language Dimensions Journal of Literature, Linguistics, and Language Teaching; 3(2):82. 2022.
4. University of Toronto, Using meaningful contextual variation to enhance understanding and promote learning transfer, Toronto: University of Toronto, 2025.